

Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés.

Magántanári előadás, Szeged, 1940. március 14.

„Ha kedves Istennek a magyar népe és választott törzsközt, mellyel a magyarságot terjeszti: akkor az Alföld népei közül Szegedét választotta ki e feladat megoldására.“ — írja egyhelyütt leplezetlenül büszkeséggel s féltő szeretettel városáról Kálmány Lajos. (Szeged népe, I : IX). Valóban egész életét, hajszt és szomorú, félreértésekkel, eredménytelenségekkel teli életét városának szentelte a maga tudományával, Munkásságának középponti gondolata volt Szeged népének s a kirajzott, Temesközt magyarító szegedi telepeseeknek folklorisztikai vizsgálata, vándorlásai, gyűjtőútjai során az a vágy vezette, hogy városának, népének teljes szellemi kincsét megörökítse s példának állíthassa nemzeté elé. Az egyik mitológiai tanulmányának, a világunk alakulásáról szólnak a végén büszkén meg is jegyzi, hogy a vázolt s kikövetkeztetett kozmogónia adatai pár palóc adat kivételével Szeged lakosainak s Szeged telepés magyarjainak köszönhetők. (Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban, Szegeden, 1893 : 74). Mint Reizner, Tömörkény, Móra s mások, Kálmány Lajos is áldozatul adta egész életét városáért s e szeretetében, ragaszkodásában életének megalázó csalódásai sem ingathatták meg.

Valóban hinnünk kell e város varázsában s megkötő erejében nemcsak e példák, újabb néprajzi gyűjtők szinte kizárólag Szegedre vonatkozó munkásságának alapján, hanem saját élményeink erejéből is. S talán szabad egy tudományos előadás, tézis szubjektív alapjaiból annyit elárulni, hogy ez a habilitációs előadásom is éppen azért választotta tárgyául Kálmány Lajosnak s a mai folklorisztikai gyűjtésnek viszonyát, mert legalább ezzel szeretném leróni hálámat Szeged és a nevelő egyetem iránt. Tudom, hogy nagyon csekély mértékben sikerülhet ez, de a szándék tiszta.

Pár hónappal múlt csak húsz esztendeje annak, hogy 1919 december első napjainak egyikén meghalt Kálmány Lajos. Azért e meghatározatlan dátum, mert mikor elérhető magárahagyottságában rátaláltak, már néhány napja halott lehetett. Szétszórt jegyzetei és könyvei között hevert halottan, ahogy Móra Ferenc tudósította haláláról az Ethnographia

olvasóit (Ethn. 30:94 kk.) palástolhatatlan megrendüléssel. Különben is Mórának köszönhetjük az egyetlen megbízható életrajzi összefoglalást és jellemzést Kálmányról, az említett kis cikke mellett egy nagyobb tanulmányban is áldozott emlékének (Az utolsó magyar sámán, Szegedi tulipános láda, I. 205—219 ll.) s regényeiben, tréfás karcolataiban is sokszor előkerül a „csókai pap“ gyengéd szeretettel megrajzolt alakja. Rajta kívül alig is tanuskodik halála emlékezetéről egy-egy ajánlásan kívül valami. Mint Tömörkény Istvánt, Szeged másik nagy halottját, az ő emlékezetét, munkásságát is elnyelni látszik a feledés.

Kálmány Lajos Szegeden született 1852-ben. Életéről nem sokat és nem örvendetést mondhatnánk. Temesvárott teológus, 1875-ben, huszonhárom éves korában szentelik pappá s Pécskán lesz káplán. Káplánkodása során Temesköz s Délvidék olyan területeit járhatta be, ahová a szegedi telep parasztság migrációja során eljuthatott s ez a papi vándorlás csak érlelhette benne törekvéseit és megerősítette kutatásainak alapvető tendenciáit. 1878-ban egy félévet Szegeden, Rókuson káplánkodik, s ez időből ered a szegedi, városi gyűjtése, majd ismét vidéki falukban szolgálja az Urat és a maga tudományát. 1891-ben éri a keserű megaláztatás és egész életére szóló csalódás: megpályázza a szeged-rókusi plébánosi állást s nem kis mértékben Szegedről szóló rajongó tudós írásai okozzák, hogy elütik állásától, mint Móra írja s különben is tartottak tőle, mert nehéz természetű ember volt. Móra így állítja elénk ebből az időből: „Oszlopokon járó nagytestű óriás; magamformájú ember, pedig én is megütöm a mértéket, kihasadt volna belőle kettő. Példátlanul nagy gömbölyű koponya, violásba játszó, tömpeorrú szokrateszi arccal, pillátlan kerek szemekkel, különös tüzes katlanokkal, amelyekben egyszerre forrott fájdalom, gyűlölet, cinizmus és fanatizmus. Az egyik karja szélütötten lógott, a másikkal mindig keféltette a kizöldült, eltükrösödött, hosszú papi civilkabát mellét...” (id. m. 207.). Keserűségében szakítani akart városával, kilépett a Dugonics Társaságból s különös, féktelen természete méginkább elidegenedett az emberektől. Talán csak az akadémiai és néprajzi társasági felolvasásai s ünneplése engesztelték s a Néprajzi Társaságnak 1913-ban Szegeden tartott ünnepi ülése, ahol az elnöklő Szalay Imre báró külön is méltatta a betegesen fekvő Kálmány országos érdemeit. Érezhette, hogy élete nem hiába múlik el s gyűjtőmunkássága maradandó.

Most, húsz évvel halála után valóban az egész magyar folklorisztika jól láthatja, hogy Kálmány, mint gyűjtő a legnagyobb magyar kutatók s a legszerencsésebb kezű gyűjtők közé tartozott. Előadásom is elsősorban gyűjtő munkásságá-

nak vizsgálatára szorítkozik s arra törekszem, hogy hét kötetre terjedő gyűjteményéből (Koszorúk az Alföld vadvirágaiból 2 köt., Szeged népe 3 köt., Hagyományok 2 köt.) s értékes anyagot tartalmazó tanulmányaiból a mai gyűjtő számára vonjam le a tanulságokat, helyesebben rámutassak azokra a termékeny szempontokra, melyek azonosak Kálmány gyűjteményeiben s a mai kutató módszerekben.

Kálmány maga is elsősorban s kizárólag gyűjtőnek tartotta magát s gyűjteményeihez fűzött megjegyzéseit, addendaít, következtetéseit nem értékelte annyira. Egyik, vélhetőleg Berze Nagy Jánoshoz írott levelében a következőket találjuk: „Ha ön a F. F. C.-ban jegyzéket akar készíteni a mesevariánsokról, nem szabad megfeleledkeznie a magyar sajátságokról, nem szabad utánzónak lennie ott, hol nagyon is szembetűnő az idegen meséktől való eltérés. Néhányra majd a jövő évben megjelenendő mesegyűjteményemben én is rámutatok, de *én ilyesmivel csak akkor foglalkozom, ha ki nem térhetek előle, nekem a főfeladatom a gyűjtés.* Míg más lefirkál értéktelen darabokat, én első hallásra megmondom, hogy megvan-e s van-e olyan sajátsága, amelyért érdemes lejegyezni. Ujabban pár száz mesefélénél csak egyet hibáztam el, betegségem előtt ezt se tettem volna.“ (id. Ethn. 30:97.). Kedvesen büszkélkedő soraiból is kihallható, hogy megelégszik a gyűjtő rangjával, de ezt a munkát egyáltalán nem tartja tudományosan alábbvalónak az értelmezésnél, s hivatkozik a maga ilyenirányú tevékenységére is s látnivaló, hogy Antti Aarne és a finn földrajz-történeti iskola eredményeit nem fogadta kételkedés nélkül s érezte, hogy a motívumok vándorlása nem lehet jellegnélküli, mechanikus folyamat, s amit Aarne is hangsúlyoz az „akklimatizálódás“, a helyi formák fogalmában, a magyar mesékre vonatkozóan elengedhetetlennek tartotta.

Ha Kálmány gyűjtötte köteteket végiglapozzuk s a bevezető tanulmányokat, megjegyzéseket olvassuk s az egyes közlések, népdalok, mesék, gyerekjátékok, etc. lelőhelyeiről szóló tudósításokat megfigyeljük, az első nagy tanulság már kibontakozhatik gyűjteményeiből. A múlt század végén s századunk első évtizedeiben is még volt az a néprajzi gyakorlat, mondhatnám virtus, hogy ki minél nagyobb területről tud anyagot hozni, annál kiválóbb gyűjtő. Mint Róheim megjegyzi az ausztráliai totemizmusról szólva, voltak gyűjtők, akik pár hónap, másfél év alatt egész Ausztrália területéről összehordtak kellőképp nem értékelt anyagot. Ma már az efféle bravúrt senki sem becsüli sokra, a gyűjtőmunka az extenzív helyett az intenzív irányba halad. Jól értékelhető, helyesen értelmezhető s lehetőségig az egész tájegységet fel dolgozó helyi monografiák viszik előbbre a kutatás munkáját.

Nem mindenünnen összehordott egy-egy adatra van szüksége az összehasonlító kutatásnak a népköltészeti vizsgáladások során, hanem egyetlen táj, vagy akár csak egyetlen falu, sőt mint rátérek majd, egyetlen előadó teljes anyagának megismerése és a tájék egyéb, társadalmi, gazdasági, történeti, táji s egyéb tényezőivel való relációinak felderítése a cél. Ennek az intenzív és az összes relációkat, összefüggéseket szem előtt tartó kutató módszernek egyik magyar megvalósítója volt Kálmány Lajos is. Mint említettem volt, kutatásainak középpontjában mondhatni kizárólag Szeged népe állott és a Szegedről kivándorolt, Temesközt visszamagyarító telepesek. Köteteiből 1877 és 1914 közötti idők (ez a két időpont határolja be kiadott publikációit) szegedi és temesközi népének teljes szellemi néprajza kiolvasható, megismerhető. Ahogy Seprődi János egyetlen székely község, Kibéd dallamvilágának feltárását elegendő feladatnak érezte egy életre, Kálmány is úgy tartotta, hogy Szeged népének megismerésére még az ő olyannyira aktív és állandóan tevékeny élete sem elegendő. Mint kiderült, élete nem is futotta a munka elvégzésére, hiszen a Hagyományok tervezett és majdnem teljesen sajtó alá rendezett harmadik kötete már nem jelenhetett meg, 1919-ben közbeszólt a halál. Úgy érzem, hogy a megtisztelő magántanári megbízatás kötelességemmé teszi, hogy Kálmánynak ezt s még egyéb kiadatlan kézíratait az elkövetkezendő félévek során megmentsük a magyar tudomány számára.

A néprajzi gyűjtés intenzívitásának követelményével szorosan összefügg az a követelmény is, hogy a gyűjtő ne elégedjék meg rövid, futólagos útakkal, gyűjtőútjai során a népet ne csak kifaggatandó tárgynak tekintse, amellyel akár egy-két óra alatt végezhet is, kiszedvén belőle a használhatót. A szolgabíró, jegyző, tanító pártfogásával, sőt azok irányításával végzett kirándulások, pár napos gyűjtőutak nem vezethetnek eredményhez. Az is megszokott volt, hogy egy-egy gyűjtőnk, magam is megfigyelhettem ilyenféle gyűjtést még mostanság is, becitálta valahová az állítólagosan jó énekeseket s egy délután el is intézte a gyűjtés munkáját. Ilyen módszerrel lehet tán néha szert tenni egy-egy értékesebb dallamra, szövegre, babonára, egynehány érdekesebb adatot is szerezhethünk, egészében azonban fölületes és értéktelen a munkánk. B. Malinowski egyik munkájában gúnyosan emlékezik meg a whiskyt iszogató s a kormányzóságon pihengető angol néprajzi gyűjtőről, aki a gyarmati életből s a primitív kultúraformákból ilyen módon vajmi keveset sejtethet meg s inkább a maga klubjának hangulatát utaztatja meg. (Myth in Primitive Psychology, 126 p.) Vajmi kevésbé különbözik ettől a kényelmes angoltól az

a magyar gyűjtő, aki a jellemzett módon akarja a magyar népet megismerni. Kálmány élete példa volt arra, hogy a gyűjtőnek egyik legfontosabb kötelessége a kutatott közösség körében való élet, a velük együttélés, majdnem azt mondhatnám: compassio. Kezdő gyűjtőkoromban magam is szívesen laktam a jegyzőnél, paplakban s pár órás jegyzeteléssel, faggatással elintézhetőnek véltem a munkám. Holott ez a lejegyzés csak a felület, a motívumok megismerése volt csupán. Mikor rátértem arra, hogy hetekre parasztszaládnál szálltam meg, közöttük laktam, velük ettem s résztvettem a legkülönbözőbb ügyekben, akkor ismerhettem meg azt a lényegbevágó különbséget, ami a paraszti életforma és a mi életünk közt a mai napig is fönnáll s akkor találhattam rá nemcsak mesékre, hanem egész kultúrára, egy a mienkétől különböző társadalomra is. Kálmány ezt bölcsen tudta s egész élete alkalmat adott rá különböző vidéki állomáshelyein, hogy ezt a belátást a gyakorlatban keresztülvigye. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy helyzete különösképp nehéz volt. Móra mulatságos eseteket tud elbeszélni Kálmány kalandjaiból, amivel a pap előtt bizalmatlan és gyanakvó pusztai, tanyai parasztok, a zárkózott falusiak gyanúját leszerelte s leküzdötte merevségüket. Olyannyira sikerült ez neki, hogy illetlen történeteket éppúgy, mint pap előtt titkolni való paraszti babonákat, féltékenyen őrzött hiedelmeket, tréfás és borsos csúfolódásokat egyaránt elmeséltek neki. Kálmány valóban megvalósította a parasztsággal való együttélést, együttérzést s hogy a compassio magos fokáig eljutott, azt bevezetőinek heves és aggódó sorai nyíltan megvallhatják. A „paraszt-pap“, így is hívták s tagadhatatlan parasztjainak volt a papja s értük élt egyedül.

Az előbbiekből természetesen következik, hogy gyűjtőmódszere nem követte elődeinek azt a gyakorlatát sem, hogy közölt anyagán az illendőség, társadalmi szempontok, vagy pedig az irodalmi stílus kívánalmai szerint módosítson, csiszoljon. Pedig előtte ez általánosan ismert, elfogadott szokás volt. Horger Antalnak ugyan heves vitát kellett folytatnia Sebestyén Gyulával szemben, hogy rámutathasson arra, hogy Kriza meséinek stílusát javítgatta, változtatta s Sebestyén valósággal nemzeti sérelmet látott ebben az állításban. Az újabb kutatások azonban nem Sebestyénnek adtak igazat s azt is tudjuk, hogy semmi nemzeti aggodalomra nincs okunk, mert más nemzeteknél is szokásos volt ez a javítató, irodalmosító módszer. Így például Child a nagy angol-skót balladagyűjteményében nem is egyhelyütt panaszkodik a gyűjtők önkényes szépítgetései, bővítései miatt. Czambel Samu a szlovák gyűjtemények, mások a román, olasz, német gyűjtemények ilyen vonásaira mutathattak rá. A változtatást meg-

engedettnek tartó felfogásra nemcsak az vall, hogy Kriza leveleiben felhathalmazza Gyulait, hogy gyűjtésének egyes darabjairól a kissé vastag székely ízt szedje le. Sokkal inkább mutatja, hogy természetesnek tartották Arany László közlés-módját, akiről Katona Lajos megállapította, hogy olyan jól emlékszik meséire, hogy vázlataiból az egész mesestílust rekonstruálni tudta s Arany János kritikáiból, ki Merényi mesegyűjteményeiben konkrétan rámutat azokra a stílári vonásokra, melyek árulkodnak a lejegyző irodalmi csempé-széseire. Kálmány Lajos szakított ezzel a kényelmes és a népköltészeti anyag eredeti természetét meghamisító módszerrel. Közlései ragaszkodnak az élőbeszéd és a paraszti előadás sajátosságaihoz, nem változtat semmit s ha a szövegezés néhol kissé vastag is, nem érzi magát feljogosítva a változtatásra. Így köteteiből a szegedi és a temesközi magyarság eleven élőbeszéde, epikai előadóművészete, népdalainak hamisítatlan szövegezése tűnik élénk. Így a magyar néprajzban, folklórebán az első között van, akik rátértek a helyes útra és kendőzetlenül, a maga immanens vonásaival együtt adták a népköltészeti anyagot s annak vélt lomposságait (ami természetesen következik a szájhagyományozás lényegéből) nem akarta a szépirodalmi stílus írásos igényeihez alakítani. Ennek a jelentősége nemcsak abban rejlik, mint egyes kutatók mondják, hogy a gyűjtő nem tudhatja: egy következő kor mit keres anyagában, tehát ezért nem szabad változtatnia. Ez magától értetődő követelmény. Azonban egyszerűen azt kell mondanunk, hogy a meghamisított, változtatott népköltési gyűjtemény, alig nevezhető népköltészeti anyagnak, legfeljebb motívumokat következtethetünk ki belőle. Azonban rég túlhaladtunk már azon az állásponton, hogy a népköltészet valaminő motívumok összessége. Tudjuk, hogy a népköltészet is költészet s lényege szerint itt is elválaszthatatlan a formai megjelenés a tartalomtól, viszont itt a forma az állandóan aktualizálódó s változatokra bomló népköltészeti anyagban nem hamisítható egy merev irodalmi alakra, így elvesztené sajátos vonásait. Tehát a népköltészeti lejegyzés hűségének a kérdése elméletileg egyenesen a népköltészet megismerésének a problémájával esik egybe, azaz: hűséges lejegyzés nélkül nincs módunkban helyesen megismerni a népi költészet igazi természetét. Ezen a ponton derülhet ki előttünk Kálmány mesegyűjtésének nagy érdeme, mondhatnám történeti jelentősége a magyar néprajzban.

Hangsúlyozottan csak a meséire vonatkoztattam ezeket a megjegyzéseket, mert népdal-, ballada-lejegyzéseiben osztó-zott korának egyetemes hibájában: a dallamokat nem jegyezte le s így e tekintetben lejegyzései csonkák, mert Kodályék munkássága után s az európai zenefolklore ismeretében ma

már senki előtt nem kétséges, hogy a népdalok csakis dallamaikkal együtt képzelhetők el, pontos értelmezésükre csakis így vállalkozhatunk. Azonban ne csodálkozzunk ezen: Kálmány az autodidakták hősiességével s vakmerőségével fogott munkájához, azt mondhatnám, gyűjtés közben tanulta tudományát, de jól ismerte határait. Minthogy zenei képzettsége nem volt megfelelő erre a különleges képességeket kívánó dallam-jegyző munkára, jobb is, hogy nem kísérletezett. Mégis örök kár, ezt érezhetjük Kriza, Erdélyi s mások gyűjteményeinek lapozásakor, hogy értékes szövegei mellől elmaradtak a bizonyára értékes, történelmileg tán nem egyszer pótolhatatlan dallamok.

De Kálmány gyűjtői érdemeit nemcsak a lejegyzői hűségében vehetjük szemügyre. Magának a népköltészetnek mélyebb problémáit is ösztönösen éreznie kellett s ha nagyjából alkalmazkodott is kora gyakorlatához, lépten-nyomon elárulta, hogy a saját konkrét megfigyeléseit többre tartja az igazolatlan hagyománynál. Ha a népdalok és balladák, betlehemesek s egyéb verses hagyományok közlésénél ragaszkodott is a megmerevedett beosztási kategóriákhoz, műfaj-megjelölésekhez, kedvelt területén, a mesegyűjtésben, már nyíltan kifejezte elégedetlenkedését. Így a Hagyományok bevezetőjében ki is fejté röviden, hogy miért adta ezt a címet két kötetes publikációjának. Érezte, hogy közölt anyaga nem mind mese a szó megszokott értelmében, azonban azt is jól tudta, amit az újabb gyűjtések, a magamé is, igazolhatnak, hogy a nép epikumainak megnevezésében távolról sem olyan szigorú, mint a műfajokra osztó gyűjtők. Tehát ő egyszerűen a nép epikus prózai hagyományait kívánta összefoglalni s ezen belül igyekezett aztán csoportosítani (szintén elég tetszőlegesen) anyagát. Kálmánynak ebben a megsejtésében benne van az a helyes észrevétel, hogy a népi prózai epikumok között csupa átmeneti formát találhatunk s azok a szép, stilizált elvonó definíciók, elhatárolások a nép mesemondó gyakorlatában nem éppen érvényesek. Ezen a területen, a népi szájhagyományozó előadás műfaji kérdéseinek területén még csak első lépéseit teszi a magyar néprajzi kutatás s éppen ezért becsesek előttünk Kálmány ösztönösen helyes megsejtései és gazdag dokumentációja. Csak megjegyzem, hogy a ballada úgynevezett széténeklésének, a Zersingungnak, vagy a prózaivá oldódásának különös folyamatát nem is egy közlésen megfigyelhetjük és az alakulásnak szinte a születési pillanatait leshetjük el, azokat a szerkezeti fordulatokat, ahol a változás megtörténhetik, ahol például a vers és a próza érintkezik. Így gyűjteményének nem egy példája megvilágíthatja a Lajtha László által közölt félig verses, félig prózai Kőmíves Kelemenné ballada, vagy az általam nem-

régiben közölt prózában elmondott ballada rejtélyét. Gyűjteményeiből is joggal elvonhatjuk a mai gyűjtő egyik sarkalatos tételét, hogy a népköltészeti anyag csakis az aktuálizálódó változatban él s csakis e változatokon keresztül ismerhetők meg költészeti sajátosságaik s magának a népi költésnek folyamata is. Mindez a modern gyűjtő előtt is példamutató gyűjtői alázatosságából és immanens beleélésre valló tehetségéből következik.

A népköltészeti anyagnak azonban nemcsak a formai vonásai iránt volt megértő érzékenysége, jól látta sajátos tartalmi vonásait, sőt az alkotást körülvevő aurát, különös levegőt. Erészben elsősorban a mese és a paraszti vallásosság összefüggésében elfoglalt álláspontjára gondolok. Igaz, hogy értékelését determinálta a Grimm testvérek által kialakított romantikus kutatómódszer s különösen Ipolyi Arnold gazdag anyagú, de tételeiben és módszerében céljártévesztett hatalmas kísérlete, amely egy monotheisztikus ősmagyar vallást szándékolt helyreállítani a magyar népköltészet és hiedelemvilág adataiból. Hogy Ipolyi a Grimm testvéreket nagyra becsülte, azt nemcsak vonatkozó tanulmányainak jegyzetei árulhatják el, hanem az is, hogy Ipolyi kéziratos mesegyűjteményének a kiadására is vállalkozott (MNGY XIII.) s azt jegyzetelte is s rámutatott az anyagnak a Mythológiával való összefüggéseire is. Sajnálatos, hogy gondolkodását annyira befolyásolta ez az elmélet s hogy őt is sarkalta az a vágy, hogy a rendelkezésre álló mesei, babonás adatokból egy teljes magyar mitológiát, kozmogóniát szerkeszthessen, helyesebben kikövetkeztethessen. Ez okozta, hogy tanulmányaiban, mint Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya, Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban s egyebütt az adatok megengedte lehetőségeken messze elkalandozik, hogy Katona Lajos ezért szigorú bírálóiban is kellett hogy részesítse. Mégis, mindezek ellenére Kálmány jól látta, hogy a mesei világkép és a hiedelmek világa között összefüggésnek kell lennie. Csakhogy, mint a Grimm testvérek, Ipolyi vagy a bolgár anyagban Strauss, vagy korabeli orosz gyűjtők következtetéseiben továbbment s ez anyagból egész mitológiákat, sőt mitológiai rendszereket következtetett ki. Ma a kutatás e téren sokkal óvatosabb s jól látjuk, hogy még azok elé a vizsgálatok elé is meggondolással kell tekintenünk, amelyek megelégesznek egyes ősvallási elemek kikövetkeztetésével s szerényen csak ez elemek összehasonlító vizsgálatával foglalkoznak. Annyi bizonyosnak tetszik, elsősorban Solymossy Sándor kutatásai alapján, hogy a magyar mesék és hiedelmek anyagában is találhatunk elemekre, melyek óvatosan beilleszthetők lennének a magyarság analógiásan kikövetkeztetett samanisztikus világképébe. Ennél a pontnál azonban

valószínűleg meg kell majd állnunk, hiányozván a történeti adatok s a kutatás gyümölcsözőbben fordulhat egy eddig alig vizsgált szempont felé: a paraszti mesék és az eleven paraszti vallásosság, hiedelemvilág összefüggéseinek vizsgálata felé. Magam is most vizsgálom részletesebben ezt a kapcsolatot s úgy hiszem, ez a terület tanulságosabb és megfoghatóbb eredményekkel kecsegtet a mitológiáknál. De felvett tételei ellenére Kálmány a mai gyűjtőnek ezen a téren is segítségére siethet, mert gyűjtésében lépten-nyomon találhatunk olyan anyagra, mely ennek az összefüggésnek eleven voltát igazolhatja. Ha lehántjuk a mitológiai elméleteket, maga az anyag érdekes tanulságokkal szolgál a mese és hiedelem világának állandó interferálására. Már pedig, meggyőződésem szerint, ez a sajátyszerű interreferencia rejti a legbensőbb magyarázó-elvét a népmesének, tartalmi vonásainak legjelentősebb kérdései ebbe a körbe vonandók. Kálmány gyűjteményeinek a jelentőségét tehát tévedései mellett ezen a ponton is ki kellett emelnem.

A legutóbbi időig, ha szabad magam így kifejeznem: saját mesegyűjtésem egynémely eredményéig Kálmány Lajos népköltési gyűjteményeinek egy szempontból unikum jellege volt a magyar folklórebán. Bunker híres soproni hienc mesélője, Kern Tóbiás mellett egyedül Kálmány gyűjteményéből ismerhettünk meg egy gazdag mesemondó tehetséget, aki maga is egy kötetre való mesét tudott s anyagának formálásában egyéni jegyeket, az alkotó beleélés jegyeit fedezhettük fel. Azóta magamnak is sikerült nem is egy ilyen mesemondói tehetségre rátalálnom, az egyiknek, Fedics Mihálynak anyagát épp most rendeztem sajtó alá. De Kálmány előtt s egészen mostanáig utána a kutatóink nem foglalkoztak, vagy nem találkoztak ilyen mesemondó tehetségekkel. Természetesen, azt mondhatjuk, hogy erőszben is inkább a kutatókban, semmint a mesemondókban volt inkább a hiba s a már jellemzett extenzív, sietős gyűjtőmódszerekben. Kálmány, aki hivatkozásainak tanúbizonysága szerint ismerte s szerette Radloff munkásságát, érzékkel bírt az ilyen mesemondó egyéniségek iránt is. Bár pár oldalas bevezető szövege nem sokat árul el mesemondójáról, Borbály Mihályról: mégis a tény, hogy kiemelte s külön kötetbe szedte epikus hagyományait, az idekapcsolható problémák ösztönösen helyes megértését mutatja, mint annyi más esetben is. Ma már az újabb kutatások, vizsgálatok nyomán, Rybnikov, Hilferding, Radloff, Asadowskij, Ontschukow s mások kutatásai nyomán úgy látjuk, hogy a népköltészeti alkotások vizsgálatában az eddigi módszerekkel ellentétben az egyén reprodukáló és alakító tevékenységét kell a kutatás középpontjába állítani. Érdekes tudománytörténeti paradoxon, hogy a világháború

előtti orosz folklorisztikai iskolának egyéniségvizsgáló módszereit a Szovjet néprajztudósai is követték s nagyjából az ő érdemük, hogy ez a kérdés ma már nincs kezdeti stádiumban. Ma már a kutatásnak nem lesz szabad megelégednie a szájhagyományozó gyakorlat költői névtelenségéből adódott kényelmes következtetésekkel s a közösség szerepét a stíluskonvenciók őrzésén, a hagyomány formáinak és motívumainak őrzésén túlbecsülni s a változatok életének megfigyelése az alakító egyéniség, az egyéniség teremő principiumának a felismeréséhez vezet. Kálmány volt az első Magyarországon, aki gyűjtésével erre az elvre s erre a szükségyszerűségre felhívta a figyelmet. Ezzel Magyarországon a nemzetiségi anyagot gyűjtő Bünkerrel együtt a legmodernebb módszernek lett az előfutárja. Természetesen nem vonta le fölfedezésének konzekvenciáit, bár öntudatosan figyelmeztette a magyar gyűjtőket eredményének értékére, de ezt túlzás is lenne követelnünk tőle, mikor az ő idejében nem ez az integráló szempont volt az uralkodó, hanem ellenkezőleg a mesét pusztán motívumaira daraboló, magosabb összefüggéseiből kiragadó úgynevezett összehasonlító módszer. Itt is, mint munkásságának más területein is, a józan gyűjtői gyakorlat és helyes ösztön ütközött össze a divatos és téves elméletekkel. Úgy érzem, hogy az újabb magyar folklorisztikai kutatásoknak nemcsak a mesék, de a népdalok, dallamok vizsgálata terén is a Kálmány megsejtette úton kell haladniok s csak ezen az úton érhetünk el a népköltészet alakulásának, sőt ha úgy tetszik keletkezésének megoldásához is. Hilde Thurnwald egyik munkájából (*Menschen der Südsee*, Stuttgart, 1937) jól láthattuk, hogy még a primitív társadalmak tipológiai jegyeinek megfektetéséhez is jó segítség az egyénvizsgálati módszer, méginkább be kell tehát látnunk, hogy a szájhagyományozó alkotás, reprodukálás terén a visszaadó egyéniség tehetsége a döntő tényező s a változatok alakulásának alapvető oka mindenekelőtt az egyéni visszaadás eltéréseiből következik, mintahogy ezt a dallamok irracionális értékváltozásaiban is megfigyelhette Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence s még előttük Seprődi János és az angol Sharp. Kálmány gyűjteményének egyik legnagyobb értékét minden bizonnyal nem túlzás ebben a felfedezésében, megsejtésében látnunk, legtöbb továbbmutató indítása itt rejtezik.

Végezetül Kálmány Lajos gyűjteményeinek még egy vonására kell rámutatnom. Nem szabad egy pillanatra sem azt hinnünk, erre figyelmeztethettek a bevezetőben elmondottak is, hogy Kálmány a szegedi és a temesközi magyarságot csupán gyűjtési alanynak tekintette s egyébire nem is gondolt, csakhogy minél szebb balladákat, meséket és betlehemes játékokat szerezzen körükből. Nem volt eklektikus és hideg

gyűjtő: amint mondtam, valósággal compassio volt érzése népe iránt. Az elnémetesedett s elrácosodott Temesközt magyarító szegedi telepesek életét a legnagyobb aggodalommal és szeretettel figyelte, keserű, kilátástalan sorsuk legfőbb gondja volt. Bevezető tanulmányaiban rámutat a nép hősiességére, magárahagyottságára és nyomatékosan kiemeli önkéntes települési kirajzásuknak nemzetpolitikai jelentőségét. Egyhelyütt erről ezt írja: „Mindez elegendő arra, hogy Szeged népének nemzeti ügyünkben tett szolgálatát becsülni tanuljunk. Mert ha népünk nem települ Temesközbe, ma a magyar Kánaánon híre-hamva sincs a magyarnak.“ (Szeged népe, II:XXI.) Másutt arról ír, hogyha a kormány s minden hivatalos szerv nem segíti e szegény temesközi magyar telepeseket földesuraik s a földbirtokpolitika ellenében, akkor a jövő század elején könnyen megolvashatjuk az ott lakó magyarságot. Keserves s beteljesedett jóslat, hasonló Hetényi Jánosnak, Beksicsnek Erdélyről szóló figyelmen kívül hagyott figyelmeztetéseihez, ugyanaz a fájdalom, ugyanaz az izgatottság lüktet soraiban. Így lett a kóborló, epés, szomorú életű folklorista gyűjtése s magyar népe sorsának megfigyelése közben több az egyszerű gyűjtőnél s ezért érezhetjük ki gyűjteményeiből a balladák, mesék szépsége mellett a magyar sors komor szárnycsapásait is.

Budapest, 1940, III. 11.

Ortutay Gyula.